

*Medicinska edukacija/
Medical education*

MOGUĆNOSTI METABOLISANJA
AGRESIVNOSTI OD NIVOA INDIVIDUE DO
NACIJE

THE POSSIBILITY OF METABOLISING
AGGRESSIVNESS FROM INDIVIDUAL
LEVEL TO LEVEL OF POPULATION

Correspondence to:

Dr **Slavoljub Milojević**
Klinika za psihijatriju VMA
Crnotravska 17
Beograd
smilojevic11@yahoo.co.uk

Slavoljub Milojević¹, Ivana Vukmirović²

¹ Klinika za psihijatriju VMA

² Udruženje za mir, Kosovo

Sažetak

Polazeći od teze da je svaka individua neodvojivi deo društva, neurotski simptom će otežavati konstruktivnu komunikaciju takve osobe sa grupom kojoj pripada i obrnuto. Takve teškoće mogu generisati agresivne i destruktivne tendencije. Po Bionu svaka grupa funkcioniše u okviru tri bazične peretpostavke: zavisnost, sparivanje i bori se-beži. Mimo toga članovi grupe, zajedno sa svojim liderom mogu delovati i po principu radne grupe, favorizujući tako napredak i stremljenje ka zdravom zajedničkom cilju. Negiranje i projekcija sopstvenih problema se lakše rešavaju u manjim grupama, dok velike grupe otežavaju direktnu komunikaciju i utiru put nesporazumima, najčešće preko složenog procesa koji se zove projektivna identifikacija. Sa druge strane, daju i mogućnost izbora u smislu da li će se neko utopiti u masu nesvesnih procesa ili grupnu situaciju iskoristiti za promišljanje i afirmaciju naučnog duha. Kroz istoriju smo svedoci mnogih primera, kada velike grupe i nacije ne uspevaju da promišljaju i suoče se sa svojim najtežim aspektima, te odlutaju u destruktivnost čija je krajnja manifestacija rat. Društvo takođe, sasvim nesvesno teži stvaranju apsolutnih kategorija, da konkretizuje život na ekstreme – zdrave i bolesne, moćne i bespomoćne itd., ne dajući prostora za integraciju raznolikosti, kako onih unutar individue, tako i grupa raznih veličina. Jedini razlog za to je nepodnošljivost bola integracijskog procesa. Ipak, u svakoj ličnosti postoji i potreba da se posle dramatičnih dešavanja pokuša regeneracija samog sebe, ali i zamišljenog ili realnog protivnika.

Ključne reči

projektivna identifikacija, bazične pretpostavke, grupna dinamika, destruktivni proces

Key words

projective identification, basic assumptions, groupe dynamics, destructive process

UVOD

Interes za psihoanalitičku studiju čoveka u društvu, datira iz vremena od oko dve decenije pre Drugog svetskog rata. Tim pitanjem bavili su se antropolozi kao što su Malinovski i Rohajm, a i psihoanalitičari inspirisani uticajem kulture na ličnost i emocionalne konflikte njihovih pacijenata. Ovim pitanjem kasnije se bavio i Fuks, pozivajući se na Erika Eriksona koji je u svojim delima pokazao da je prihvatio spomenuti odnos kulture i individue. Za Fuksov rad bitan je i uticaj Kurt Levina koji je prvi istakao ideju grupe kao dinamičke celine koja deluje na društvenom polju i time podržao utemeljenje grupno-analitičke psihoterapije. U to vreme, stav klasičnih psihoanalitičara bio je da uticaj društva dolazi relativno kasno u razvoju individue, dok po Fuksu individua ne prethodi društvu. On je smatrao da su društvo i individua veštačke tvorevine i samo su radi semantike odvojene - psihodinamike su retko, pa čak i nikad zatočene unutar granica

individua, one obavezno uključuju određeni broj vezanih osoba. One su transpersonalne manifestacije. Neki procesi se znatno razlikuju u grupama ispod 30 članova, tako da se ovaj broj može uzeti kao prelaz prema velikoj grupi, odnosno 30-40 osoba (1).

Doprinos Fuksa i Biona u razumevanju grupnih procesa

Fuks je individu video kao neodvojivi deo društva, deo istog organizma i svaku odvojenost smatrao veštačkom, a bolesnu individu smatrao izolovanim delom tog organizma. Po njemu neurotska pozicija je ometajuća za grupu, jer je genetski rezultat inkompatibilnosti između individue i izvorne grupe. U isto vreme je i izraz destruktivnosti i agresivnih tendencija. On opisuje neurotske simptome kao ometajući izraz ličnih konflikata. Sve dok ne može da ih ispolji komunicirajući na bolji način, za osobu nema stvarnog opuštanja (1).

Kada je reč o kliničkom radu, često se oslanjamo na opservaciju i terapiju u malim grupama. Projekcije u maloj grupi su brže, intenzivnije, više se afirmišu individualno i mogućnost da se reaguje, brani, modifikuje i pristupa testu realnosti. Svi su u manjoj opasnosti da budu preplavljeni. Vraćanje narcizmu, negiranje i projekcija sopstvenih netrpeljivih delova se manje primenjuju, te je samim tim i projekтивna identifikacija manje zastupljena i manje intenzivna. Individua ima više sopstvenih sposobnosti na raspolaganju za test realnosti (1).

Fuks je pred britanskim psihoanalitičkim društvom 1946. rekao da grupna terapija može imati posebne koristi i indikacije npr. u tretmanu socijalnih poteškoća. Čak, to može biti instrument, možda i prvi koji je najadekvatniji za praktičan pristup jednom od ključnih problema našeg vremena: poremećenim relacijama između individue i društva. To može značiti tretman neuroza, psihoza, kriminalaca, osoba sa potrebama rehabilitacije, primenu u industrijskom menadžmentu, edukacijama itd. Grupna analiza je instrument izbora za proučavanje dinamike grupa, nova nauka gde se susreću psihologija i sociologija. Sa gledišta značajnosti dobrih relacija među grupama svih vrsta, uključujući i čitave nacije, bitnost ovakvog učenja bi trebalo snažno naglasiti u današnje vreme.

U jednom momentu grupa postajući svesna procesa unutar nje, postaje svesna i odgovornosti za svoju sopstvenu instituciju. Ljudi uvek žive u grupama, a grupe se ne mogu razumeti drugačije osim kroz njihove relacije sa drugim grupama i u kontekstu uslova u kojima žive (1).

Bion je primenio klajnijanski koncept psihotične anksioznosti i ranih mehanizama odbrane na grupu, oslanjajući se na psihoanalitički pristup M. Klein, Levinovu teoriju polja i opštu teoriju sistema. Margaret Rioch (1970) je kao Bionovu glavnu ideju istakla da su u grupi uvek prisutne dve grupe – radna grupa i grupa kao bazična pretpostavka. Radna grupa podrazumeva realni zadatak grupe, vodi razumevanju njene svrhe i definiše njen zadatak. Struktura grupe je usmerena ka postizanju cilja – zadatka. Radna grupa testira zaključke u naučnom duhu. Veliki deo Bionove teorije vezan je za problem što se grupe ne ponašaju na razuman način. Konstruktivni rad je po njemu, samo jedan od stilova grupnog funkcionisanja. Taj drugi aspekt Bion naziva „grupa bazičnih pretpostavki.“ Izdvojio je tri bazične pretpostavke: zavisnost, bori se ili beži i bazična pretpostavka parova. Ovakve grupe nisu orijentisane ka realnosti, već prema fantaziji, anonimne su, predstavljaju neprihvaćene delove članova grupe, kojih se oni izgleda plaše (2).

Sećam se primera iz svog iskustva vodeći iskustvenu grupu kolega, koji su zanemarili bilo kakva osećanja u vezi članice koja je rešila da odustane od terapije i tih dana odlazila iz grupe. Niko o tome nije hteo išta da govori, kao da se ništa nije dešavalo. Kada sam ja kao terapeut pokušao da to uvedem u razgovor, napali su me da su to samo moji doživljaji a ne i njihova osećanja. Optuživali su me da se ja projektujem, a da oni njen odlazak ne doživljavaju ni najmanje traumatično, da im nije žao jer to tako mora da bude. Teža osećanja u vezi nečijeg odlaska ovde su predstavljala neprihvaćene delove i potpuno iznegirana.

Bion citira M. Klain iz 1930. gde govori o slomu kapaciteta za formiranje simbola kao relevantno za stanje

grupa sa pretežno neverbalnom komunikacijom. Grupa je u stanju da skoro beskrajno održava periode ovakve komunikacije. Grupna regresija indukuje slom kapaciteta za simbolizaciju i verbalnu komunikaciju. Grupa sadrži uglavnom dva bitna potencijala: potrebu da se proradi depresivna anksioznost u smislu postizanja sadržajne verbalne komunikacije i potencijal za odigravanje nesvesnih mentalnih sadržaja kroz konkretno fizičko delovanje, bez verbalnog objašnjenja vezanog za značenje tih akcija (2).

Strukturisani grupni proces – grupna psihoterapija

Kada se radi o osmišljenom psihoterapijskom procesu, pod vođstvom terapeuta, olakšava se transformacija autističnog neurotičnog simptoma ka artikulaciji problema koji mogu biti podeljeni sa ostalim članovima grupe. Izolaciju zamenjuje socijalni kontakt. Rivalstvo i takmičenje može ustupiti mesto kooperativnosti, imaginaciji o funkcionisanju drugih na osnovu pravih informacija baziranih na iskrenom i uzajamnom istraživanju. Sumnjičavost i predrasude bivaju zamenjene uvidima i napredovanjem, što je rezultat iskustva i sopstvenih napora u grupi. Tako može doći do radikalnih promena ličnosti ili njenih značajnih modifikacija. Slavson veruje da je kontakt pacijenta sa opipljivom socijalnom realnošću u grupi trenutani i neizbežan i da se terapijski proces kreće napred i nazad između socijalne realnosti emocionalnog života svakog pojedinačno. Interpersonalni i intragrupni susreti vode samokonfrontiranju i suočavanju sa sopstvenim nuklearnim konfliktom. Na tlu nesvesne komunikacione mreže – grupnog matriksa, se dešava selektivna, intuitivna i depersonalizovana interakcija. Za delovanje se više ne koriste stara uslovljavanja, zabeležena u mozgu, već ideje i komentari drugih sada imaju vrednost nesvesnih interpretacija. Socijalno nije samo spoljašnje, već jako pripada najdubljem unutrašnjem svetu individue. U interakciji su mentalni procesi, ne osobe (1).

Početak destruktivnog procesa

Želje i odbrane organizuju našu percepciju sveta, uključujući i onaj koji nije podložan našem razumevanju i promeni. Nepromenljivost i rigidnost podrazumeva odbacivanje vere u metaforu. Takve su osobe konkretne, te žrtvuju veru u unutrašnju realnost u korist spoljne, gubeći tako od unutrašnje autentičnosti. Primitivne projekcije teže da izazovu takođe primitivne odgovore. U odsustvu promišljanja, mržnja i nasilje, postaju loše sklonište za bol, užas, strahove i realnost sa kojom je nepodnošljivo suočiti se (3-4). Dešava se privremeni gubitak uvida, praćen osećanjem preplavlivanja tuđom fantazijom (2).

Psihologija velike grupe i nacije

Iako je projekтивni proces primitivni pokušaj oslobađanja od unutrašnjeg bola tako što se on eksternalizuje, uz težnju da neko drugi kontejnira taj aspekt ličnosti, cena može biti velika: kada se radi o projekтивноj identifikaciji, ne postiže se samo manja svesnost svega toga već dolazi do projekтивноg gubitka važnih aspekata sebe. Masivna projekтивna identifikacija, npr. agresivnih delova koji plaše, ostavljaju preostali deo selfa u stanju doživljaja da može biti jedino slab i neagresivan. Nakon toga, oslabljena individua ostaje u

užasu od mogućnosti da bude preplavljena zastrašujućom agresivnošću, ali sada uz doživljaj da ta agresivnost pripada drugome. U zavisnosti od nivoa projektivne fantazije rezultat može varirati od straha i poriva za bežanjem, preko smirenja i brige i anksioznosti vezano za nekog drugog do psihotičnih deluzija o nečijim namerama. Postavlja se pitanje šta se dešava sa osobom (primaocem) koja je izložena projektivnoj identifikaciji. U običnoj projekciji primalac ne oseća da je pod uticajem agresije nekog drugog. U projektivnoj identifikaciji (nesvesna fantazija) primalac oseća da je pod uticajem projektora i da projektovane sadržaje oseća kao nešto strano u sebi. Osećaće se neprijatno i čudno, pitaće se šta se dešava, ali suočen sa slabošću i strašljivošću biće mu duplo teže da se odupre. Ovakvi nemiri se dešavaju manje-više u odnosima svih parova. Npr, žena može „puniti” supruga sopstvenim strahovima, neželjenim, agresivnim i dominantnim aspektima i plašiti ga se i respektovati ga. On sa druge strane sebe doživljava dominantnim i agresivnim prema njoj, ne zbog svojih agresivnih resursa, već zbog njenih koji su u njemu. Dalje, iz sopstvenih razloga on može prezirući sopstvene plašljive delove “staviti” njih u suprugu i prezirati nju. Takvi parovi žive u zaključanim sistemima u kojima dominiraju međusobne projektivne fantazije, gde se ustvari ne radi o braku sa nekom osobom, već sa neželjenim, odbačenim i projektovanim delovima sebe. Iako nesrećni, takvi brakovi se dugo mogu održavati jer svako od partnera ima potrebu za onim drugim u svrhu zadovoljenja patoloških, narcističnih težnji (2,5).

Projektivni procesi su takođe zastupljeni u ponašanju grupa. Pre oko pola veka Frojd je rekao da vođa može zauzeti ulogu super ega članova grupe i na taj način ih osloboditi ne samo osećanja odgovornosti, već i tereta samokritičizma. U ovom slučaju cena je gubitak individualnih moralnih i kapaciteta da se misli i rasuđuje. To se recimo dogodilo i bilo očigledno prilikom suđenja Nazi liderima. Oni su (izuzev par izuzetaka) sebe doživljavali kao porodične, nevine ljude. Posle projekcije određenih sadržaja u Hitlera, izgubili su kapacitet za moralno rasuđivanje i kapacitet za saznanje o sopstvenom nasilnom i destruktivnom ponašanju, ne razumejući cenzuru koja je usledila. Projektivnim procesima su bili psihički osiromašeni i moralno slepi (6).

Iz različitih razloga dolazi do odbacivanja određenih mentalnih sadržaja i to ređe u individue a češće u sada novu „bezličnu” kreaciju koja se zove grupa. U prisustvu takve misteriozne, moćne grupe, osećaju se glupo, bespomoćno i uplašeno od toga šta im grupa može učiniti ako se pomaknu ili progovore. Projekcija i projektivna identifikacija kao interpersonalni koncept može pomoći razumevanju procesa kako u strukturisanim, tako i u nestrukturisanim grupama – industrijska kretanja, konflikti, ratovi, itd (7-8).

Jedan od dobrih primera je zdravstveni sistem. U većini bolnica osoblje je tu da bi brinulo o nemoćnijim i bolesnijim od sebe. Bolesnici se nadaju pak, da će naći sposobnije od sebe od kojih mogu dobiti brigu. Ovaj susret pomoći i bespomoćnosti može dovesti do pritiska jednih na druge da se ponašaju ne po principima realnosti, već u skladu sa gore spomenutim fantazijama i hijerarhijskim sistemom koji se podrazumevaju. Pomoćnici traže bespomoćne, a bespomoćni pomoćnike. Ako se ovakav projektivni sistem prihvati

slepo, bez obostranog uvida i testiranja realnosti, onda on nosi opasnost po integraciju ličnosti. Ekstrem ovakve situacije bio bi primer urgentne hirurške jedinice gde je bolest kratka, a regresija intenzivna, i ograničavajuća.

Međutim, nerealno je stanje apsolutnih kategorija iako postoji težnja za podelom na samo zdrave i samo invalidizirane. Stabilni, zdravi ljudi imaju u sebi elemente nestabilnosti i bolesti, a bolesni sadrže elemente zdravlja i stabilnosti. Postavlja se pitanje zašto određene uloge (šef-radnik, nastavnik-učitelj, zdravstveno osoblje pacijenti, policajac-kriminalac...), teže da ostanu apsolutne i koje to opasnosti nosi? Zatim, kako to da se neke međusobne razlike vrlo dobro primećuju, a sličnosti nikako? (9)

Odgovor bi mogao da bude Pajnsov primer medicinskih sestara koje su imale traumatično detinjstvo i iskustvo zlostavljanja. Te svoje delove su projektovale i držale van sebe tako što su negovale druge – pacijente. Slom nije bio prihvatljiv za njih same, on je prihvatljiv samo za „pacijente”. Bilo je bolno držati oba dela u sebi - bolesno/negujuće i svaki pokušaj njihove integracije dovodio bi do projekcije i splitinga – kada se svet doživljava „crno belo”, nema sredine. Apsolutna stanja se izgleda preferiraju zato što stanja integrisanosti nose nepodnošljiv konflikt i bol (10).

Prilikom ovih procesa vrlo je bitan test realnosti i upoređivanje sa sopstvenim iskustvom. Kod masivnih projektivnih identifikacija, odnosno malignih, vrlo je teško testirati realnost, zato što ego biva oštećen gubitkom masivnog dela sebe, a eventualno prihvatanje tih delova je bolno. U malim grupama testiranje realnosti je lakše i konstruktivna obrada projektivne identifikacije može dovesti do produbljanja odnosa među članovima. U velikim grupama, zbog multicilpiranja relacija testiranje realnosti je kompromitovano, jer se stvara mreža neproverenih i neproverljivih fantazija. Iz ovih razloga npr, političari gube pravi kontakt sa grupom koja svojim masivnim projekcijama vrši veliki pritisak. Odlaze u simplifikaciju i generalizaciju, koriste uopštene izraze, težeći ustvari da od mase ljudi naprave “jedno”, grupu sa kojom lakše mogu da komuniciraju bez rizika da budu uvučeni u konfuziju i izgube kontakt sa sobom (9).

Grupa često pokušava da održi konfuzno stanje i stanje negiranja problema. U toj situaciji sabotiraće i napadati člana koji otvoreno kaže da je napet prilikom ćutanja. Npr. reći će mu da želi da privuče pažnju, ili da samo on oseća napetost. Jedna od varijanti je da se odgovornost za grupni problem prebaci na terapeuta, ili lidera. Anonimizacija i generalizacija je vrlo čest manevar u grupi, nema konkretnog obraćanja, ili po imenu, optužuju se “neki” za neaktivnost i gubljenje vremena i sl. Lični identiteti se ne prepoznaju. Takođe se javlja i odbrana i revolt onih u koje je projektovano puno negativnih sadržaja, oni često žučno objašnjavaju da su pogrešno shvaćeni, da su mislili nešto drugo da kažu, ali postoji i obrnuta situacija. Kada se u nekog projektu pozitivni aspekti on se uopšte ne brani, prihvata projekcije, ne pristupa testu realnosti, naravno iz ljudskog narcizma. Ubrzo postaju moćne figure i ako preteraju sa iskazivanjem superiornosti i ambicioznosti u grupi, uslediće bolni momenat, odnosno javni napad od strane drugih članova. Nije retko da vođa kroz svoj senzibilitet i pod uticajem projektivnih procesa (projektivna identifikacija), ustvari odigrava tendencije grupe (11).

Agresija u velikim grupama

Agresivna osećanja su u tesnoj vezi sa bazičnom pretpostavkom bori se/beži, odnosno sa procesima agregacije (mali broj članova, kohezivnost praktično ne postoji, kao ni izražen konflikt) i masifikacije (veliki broj članova, kohezivnost ekstremno naglašena, stremljenje zajedničkom idealu). Razjedinjenje i nesklad se posebno javljaju u socijalnim sistemima koji su bili izloženi traumi. Agresivnost se često povezuje i proučava u kontekstu velikih grupa, jer je samo učešće u njima generisano traumatskim iskustvima: izloženost bilo kom stimulusu u ekstremnom obliku, pretnja identitetu i ličnim granicama, integritetu, narcistička povreda, ponižavanje, konfuzija i nezadovoljene zavisne potrebe. Kada je socijalni sistem traumatizovan, sklon je regresiji. Tako veliki sistemi postaju kao manje grupe, a traumatizovane male grupe kao pojedinci. Svi procesi u velikoj grupi su naglašeni i pojačani. Niti jedan član grupe ne može biti u istovremenom direktnom kontaktu sa ostalim članovima, zbog čega je učešće u dešavanjima ograničeno na komunikaciju putem oštih podela, projekcije i introjeksijske u različitim varijantama međuljudskih odnosa. Velika grupa se upoređuje zato sa suvim kresivom, jedna varnica može vrlo brzo izazvati „požar” (8).

Primer za to su projektivni procesi koji se od nivoa individualnog rasplamsaju i mogu preplaviti čak i naciju. Agresivna osećanja se projektuju najpre u druge osobe, budu prihvaćena od strane manje grupe, a onda se stihijski „ubacuju” u sopstvenu grupu do nekog nivoa podnošljivosti. Zatim usledi projekcija agresivnosti u neku drugu grupaciju. Projekcija agresivnih impulsa sa individualnog prelazi na nivo odnosa sa drugom grupom. Dolazi do podvajanja u subgrupe i etiketiranje „heroja koji se brane” i „negativaca koji napadaju”, što je mehanizam nastanka ratova. Pritom, obe zaraćene strane doživljavaju sebe kao „braniocce”, a protivnike kao „napadačce” (9).

Regeneracija selfa

Na kraju sledi nešto što bi se nazvalo regeneracija selfa. Bez obzira da li je sastanak velike grupe „dobro”, ili „loše” prošao mnogi članovi kreću u subgrupisanje i međusobno ćaskanje. Užurbano se traže „izgubljeni” delovi sebe i stari doživljaj ostalih kao celovitih, integrisanih ličnosti. Vraćaju

se kapaciteti za slobodno mišljenje i spontane relacije sa ostalima. U zajedničkom olakšanju, oni koji su u velikoj grupi bili paranoidni, ćutljivi, anonimni, depersonalizovani i „glupavi”, sada postaju aktivni, razmenjuju mišljenja, zainteresovani su i spremni za razmenu sadržaja. Svako sada ponovo može da se povraća, da postoji i da dozvoli drugima da postoje.

Kada se radi o psihoterapijskim procesima, naročito je važno da se osoblje posle terapijskih velikih grupa sastane i razgovara o prethodnim događajima na grupi, koji su ih samo pre nekoliko minuta zbunjivali i ćinili konfuznima. Odnosno, osoblje na taj naćin formalno i zvanićno radi ono što pacijenti rade neformalno i nezvanićno, oporavlja se i reotkriva sebe i ostale (9).

ZAKLJUĆAK

U situaciji velike grupe individua je konfrontirana sa iskustvom haosa, strahom od preplavljanja masom i gubitkom sopstvenog selfa u njoj. Sa druge strane, to nosi sa sobom i vrstu fascinacije kao i olakšanje u smislu pripadanja moćnoj masi bez sopstvenih odgovornosti. Psihotićni (ili Frojdovim jezikom – primitivni) i elementarni odbrambeni mehanizmi su evidentni u velikim grupama. Na scenu stupaju identifikacija, projekcija i splitting, kao mehanizmi odbrane. Ovakva situacija takođe proizvodi i potrebu za liderom koji postaje još moćniji i napijen omnipotentnom energijom i prema kome se individua okreće kao garantu da neko ili nešćo može kontrolisati izazvane i nekontrolisane strahove.

Danas postoje konferencije koje se bave procesima pomirenja i socijalnim nesvesnim, a njihova poruka je ućenje kroz iskustvo i vrednovanje kategorija kao šćo su: kapacitet za slušanje „drugih” posebno pripadnika neprijateljskih etnićkih grupa, razumevanje svojih neproraćenih lićnih, porodićnih i nacionalnih trauma i upoznavanje društvenog nesvesnog, svoje i tuće nacije.

Abstract

Starting from the idea that each individual is an integral part of society, the neurotic symptoms will complicate the person's constructive communication with the group he belongs, and vice versa. Such difficulties can generate aggressive and destructive tendencies. According to Bion each group operates under three basic assumptions: dependency, pairing and fight-flight. Beyond that, members of the group, together with their leader might act according to the principle of working group, favoring such improvement and aspiration for common, shared goal.

Denial and projection of own problems are easier to solve in small groups, and large groups makes a difficulty to communicate directly and pave the way for misunderstandings, usually through a complex process called projective identification. On the other hand, it gives a possibility of choice whether someone will drown in the mass unconscious processes or to use group situation as affirmation of the scientific spirit.

Throughout history we have seen many examples where large groups and nations fail to face their most difficult aspects, and wander off into destructiveness, which is the ultimate manifestation of the war. The society also strives to create a completely unconscious categories, that embody the extremes of the life dividing it on extremes- healthy and sick, powerless - helpless, not giving the space for the integration of diversity, whether those within the individual and within groups of various sizes. The only reason for it is intolerable pain of the integration process. However, after dramatic events, there is a need in every person to try regeneration itself, but also of real or imaginary rival.

LITERATURA

1. Foulkes, S. H. (1990) Access to unconscious processes in the group analytic group. In Selected Papers: Psychoanalysis and Group Analysis (eds S. H. Foulkes & M. Pines). London: Karnac.
2. Bion, W.R. Experiences in groups and other papers. London: Tavistock Publications, 1961. ŠReprinted London: Routledge, 1989; London: Brunner-Routledge, 2001.Č
3. Dalal, F. 2000. Taking the Group Seriously. Towards a Post Foulksian Group Analytic Theory. Second Edn. London.: Jessica Kingsley.
4. Eisold, K. March 2011. The Social Unconscious : How the unconscious helps and how it can be helped. USA: Psychology Today.
5. Bion, W.R. Learning from experience. London: William Heinemann Medical Books, 1962. ŠReprinted, London: Karnac, 1989.Č
6. Freud, S. 1955. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Volume XVIII (1920-1922) Beyond the Pleasure Principle : Group Psychology & Other Works. Translated By James Strachey in collaboration with Anna Freud. London: Hogarth Press.
7. Hooper, E. & Haim, W. 2011. Introduction. In: HOPPER, EARL & WEINBERG, HAIM, ed, The Social Unconscious in Persons, Groups and Societies : Volume 1 Mainly Theory. London: Karnac Books, pp. xvii-vlv.
8. Hopper, E. Traumatic experience in the unconscious life of groups. The fourth basic assumption: Incohesion: Aggregation/ Massification or (ba) I:A/M. London: Jessica Kingsley, 2003.
9. Stanley, S., Haim, W. (2003) The Large Group Re-visited: The Herd, Primal Horde, Crowds and Masses. London
10. Pines, M. (Ed.) Bion and group psychotherapy. London: Routledge & Kegan Paul, 1985.
11. Karnac, H. Bion's legacy: Bibliography of primary and secondary sources of the life, work and ideas of Wilfred Ruprecht Bion. London: Karnac, 2008.